

Маја Степанов
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367
821.163.41.09 Andrić I.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.291-306
Примљен: 2. 9. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

ИМЕНИЧКА СИНТАГМА СА ПАДЕЖНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У ИНСТРУМЕНТАЛУ У АНДРИЋЕВОЈ ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *БЕОГРАДСКЕ ПРИЧЕ*¹

САЖЕТАК

У раду се анализирају именичке синтагме са падежним детерминатором у инструменталу ексцерпираних из приповедака Иве Андрића које су обједињене у збирци *Београдске приче*. У фокусу је структурни лик детерминатора и значење инструментала остварено у конкретном примеру. Полази се од претпоставке да се у дубинској структури синтагме налази предикација, те се у анализи изводи реконструкција дубинске структуре синтагме са циљем да се што прецизније утврди преко ког својства детерминатор ближе одређује именицу. Анализи су подвргнути само примери код којих се у центру синтагме налази примарна / „права”, неизведена именица, или евентуално девербативна именица чији је степен супстантивизације на веома високом нивоу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, синтакса и семантика, синтагма, падеж, падежни детерминатор, инструментал.

1. Увод

¹ Рад представља унеколико модификован одломак из мастер рада *Именичка синтагма са падежним детерминатором у Андрићевој збирци приповедака „Београдске приче”*, који је одбраћен 2020. године под менторством проф. др Иване Антонић на Филозофском факултету у Новом Саду.

Синтагма је језичка јединица која је описана у многим граматицама српског језика, али је пажња наших лингвиста највећим делом била посвећена напоредним синтагмама и синтагмама са препонованим, конгруентним атрибутом. Такав приступ пронаћи ћемо код: Брабец, Храсте и Живковић у *Gramatici hrvatskosrpskoga jezika* (1961), Стевановића у *Савременом српскохрватском језику. (Грамаћички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса* (1969/1979³), Катичића у *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1987/2002²), Вукадиновић и Мразовић у *Gramatici srpskog jezika za strance* (1990/2009²), Поповића и Станојчића у *Грамаћици српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (1994/2005⁵), Пипера у *Синтакси савременог српског језика: њосћа реченица* (2005), Прањковића и Силића у *Gramatici hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta* (2005) и других аутора.

Поменути аутори синтагму дефинишу на различите начине и дају различите њене поделе помињући падежни детерминатор као тип детерминатора тек понекад, јер му нешто више пажње посвећују у одељку о одредбама, где су углавном усаглашени користећи термине падежни или неконгруентни атрибут. Они не залазе у дубинску структуру синтагме, већ се задржавају само на анализи њене површинске структуре, што је и разумљиво с обзиром на време објављивања већине наведених грамаћичких приручника, као и на њихову основну намену, тј. ширину публике којој су они намењени.

Предмет нашег истраживања јесу синтагме чији је главни члан именица конкретног значења, а зависни члан налази се у постпозицији у форми инструментала. Анализира се структурни лик падежног детерминатора и значење инструментала које је у примеру остварено. У анализи се полази од конкретне реализације такве синтагме и применом тзв. трансформационог теста односно теста парафразе реконструише се дубинска структура синтагме, са циљем да се покаже преко ког својства инструментал у синтагми детерминише надређену именицу. У приступу следимо концепт изложен у Антонић 2005.

Извор одабран за формирање корпуса јесу Андрићеве приповетке чија се радња одвија у Београду и које су обједињене у збирци *Београдске њриче*. Збирка садржи осам приповедака: *Породична слика, Зеко, Заћворена њраћа, С људима, Тај дан, Разарања, Случај Сћевана Карајана и Дедин*

дневник, од којих приповетка *Зeko* због свог обима није обухваћена у целости.

2. Именичка синтагма са падежним детерминатором у инструменталу

Инструментал је падеж који има широку лепезу значења (Антонић 2005: 236–272), те је синтагма која садржи детерминатор у овој падежној форми релативно фреквентна у српском језику. У анализи ћемо поћи од примера код којих је значење падежа засновано на односу комплементације између главног и зависног члана синтагме – у корпусу формираном за ово истраживање тај однос репрезентују експликативни и објекатски инструментал, да бисмо потом анализирали примере засноване на односу детерминације – ексцерпирани примери потврдили су синтагму са спацијалним, квалификативним, инструменталним и социјативним инструменталом. Будући да се код појединих значења инструментала могу издвојити ужи семантички типови, синтагме анализирамо класификујући их по ужим семантичким типовима.

2.1. Именичка синтагма са падежним детерминатором у експликативном инструменталу

У центру синтагме с експликативним инструменталом налази се именица чије је значење потребно конкретизовати, а по правилу је реч о именицама које се тичу човековог осећања, расположења или емоције.

Модел (а) N + ЗА N_{Instr} – инструментал с предлогом ЗА уз именицу. У основи синтагме реконструирамо допунску клаузу. Уколико се у инструменталу налази девербативна именица, глагол од којег је она изведена јесте предикат допунске клаузе, а уколико је допуна у инструменталу права именица, у базичној клаузи успоставља се глагол чија она постаје допуна.

Као дејте њоказивао је необичну вољу за књигом и учењем (21) [→ необичну вољу ДА чита књиге и учи] – (...) *сав штерей тје њене снаје и тје бесне воље за командовањем* (31) [→ те бесне воље ДА командује] – (...) *честіо іасила она с шірас ші за исшїном* (...) (39) [→ она страст ДА зна истину].

2.2. Именичка синтагма са падежним детерминатором у објекатском инструменталу

Објекатски инструментал остварује се уз глаголе као што су *манијулисајџи, владајџи, руководијџи, уйрављајџи, расјолајајџи* и сл., а када је реч о објекатском инструменталу уз именицу, обично се ради о девербативним именицама изведеним од наведених и сличних глагола. У овом раду анализирају се именичке синтагме с објекатским инструменталом чији центар није права девербативна именица, иако јесте пореклом од глагола – реч је о именицама *nomina agentis* и *nomina loci*.

Модел (а) $N_{\text{Nomina agentis}} + \emptyset N_{\text{Instr}}$ – слободни инструментал уз именице из класе *nomina agentis*. Кондензована је синтаксичка структура *човек који V*, при чему глагол захтева објекат у инструменталу:

Као њаква се удала за ониској али лејој, не више сасвим младој џрјовца јаланјеријском робом (...) (15) [→ за ониског али лепог, не више сасвим младог човека КОЈИ ТРГУЈЕ галантеријском робом].

Модел (б) $N_{\text{Nomina loci}} + \emptyset N_{\text{Instr}}$ – слободни инструментал уз именице којима се именује место где се врши радња. Овим именицама кондензована је имперсонална релативна клауза чији је антецедент именица којом се именује неки простор, а предикат глагол који је у основи именице *nomina loci*. У једином забележеном примеру реч је о именици која, као и у претходном моделу, потиче од глагола *џрјовајџи*, а његова допуна је слободни инструментал:

Насеље се завршава гујим низом барака и мајацина једне велике џрјовине ојревом (...) (61) [→ једне велике продавнице у КОЈОЈ СЕ ТРГУЈЕ ојревом].

2.3. Именичка синтагма са падежним детерминатором у спацијалном инструменталу

Спацијални инструментал се у реченици остварује пре свега као адвербни детерминатор, тако да није честа појава спацијалног инструментала као адноминалног детерминатора. Тада стоји уз именицу, али на базичном нивоу успостављамо глагол који показује његов адвербни карактер.

2.3.1. Посредна просторна локализација

2.3.1.1. Одређена посредна просторна локализација

Модел (а) N + ПРЕД / ПОД N_{Instr} – инструментал с предлозима ПРЕД и ПОД уз именицу. У дубинској структури налази се релативна клауза чији је предикат обично изграђен од глагола *налазити се*, а његова обавезна адвербна одредба формализована је инструменталом са предлогом ПРЕД или ПОД. У оба случаја објекат локализације смештен је са спољне стране локализатора; предлог ПРЕД показује да је реч о његовој предњој страни, а предлог ПОД да се ради о његовој доњој страни.

На овај начин углавном су детерминисане именице које означавају предмете, жива бића или друге конкретне ентитете:

(...) *успремљени инжењер је јонио жену ипред собом* (170). [→ жену КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред њим] – *Изађоше у башти у ипред кућом* (177) [→ у башту КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред кућом] – (...) *крајер који је ипроутиао кацију и улицу ипред њом* (177) [→ улицу КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред њом] – *Тако му се на махове чини да све ипује, река ипред њим, силав на ком седи* (...) (64) [→ река КОЈА СЕ НАЛАЗИ пред њим] – (...) *и у испом ритму ипирава и мадрац ипод њим* (169) [→ мадрац КОЈИ СЕ НАЛАЗИ под њим] – *Милан је седео, као и обично, на иправи ипод орахом* (...) (56) [→ на трави КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА под орахом] – *А како иво жђе ипод њејовим чекићем* добија жељени облик (...) (60) [→ гвожђе КОЈЕ СЕ НАЛАЗИ под његовим чекићем] – (...) *не би ипребало да лежи овако докон на силаву ипод сунчаном јаром* (...) (69) [→ на сплаву КОЈИ СЕ НАЛАЗИ под сунчаном јаром].

На исти начин могу бити детерминисане и именице чије је значење апстрактно, при чему се поред глагола *налазити се* може реконструисати и неки од глагола који имплицира присуство одговарајуће спацијалне семе у свом лексичком значењу као што су глаголи *указивати се*, *одвијати се*:

(...) *скраћивало и мушило видик ипред њим* (...) (39) [→ видик КОЈИ СЕ УКАЗИВАО пред њим] – (...) *ипризор ипред њим излегао му је луг и несиваран* (208) [→ призор КОЈИ СЕ УКАЗИВАО пред њим] – *И цео ипај жи воји на води, ипод сунцем, излега ипривидно лак и безбрижан* (64) [→ цео тај живот КОЈИ СЕ ОДВИЈА под сунцем].

2.4. Именичка синтагма са падежним детерминатором у квалификативном инструменталу

Именски појам у склопу синтагме може бити квалификативно детерминисан у погледу особине другим појмом у инструменталу. Такав инструментал назива се квалификативни инструментал и разликује се неколико његових типова.

2.4.1. Инструментал ‘карактеристичне појединости’

Модел (a) N + C(A) (ODet) N_{Instr} – инструментал с предлогом C(A) и обавезним детерминатором који је углавном експлициран, али може бити и само имплицитно присутан. Овим инструменталом означава се интегрални део људског тела. Повезаност са категоријом посесивности види се по томе што се у дубинској структури синтагме налази релативна клауза у чијем је предикату глагол *имаји*. Нпр.

Она је жена црне масти, ониска, са два подваљка и ошћирим брчићима, са обилним и мнојим наслајама сала (...) (13) [→ жена црне масти, ониска, КОЈА ИМА два подваљка и оштре брчиће, која има обилне и многе наслаге сала] – *То је био висок мршав младић, са њрофилом и дујом косом Бранка Радичевића* (176) [→ висок мршав младић, КОЈИ ИМА профил и дугу косу Бранка Радичевића] – *Младић са бледим, равнодушним лицем и мазним, ошћејнујим најласком младој београдској нарашћјаја (...)* (176) [→ младић КОЈИ ИМА бледо, равнодушно лице и мазни, отегнути нагласак младог београдског нараштаја] – *То је жена која се њриближава њдесејим јодинама (...), са високом њречанском фризуром (...)* (30) [→ жена (...) КОЈА ИМА високу пречанску фризуру] – *То је било некад даровијо дете са њамејним очима и њуним уснама (...)* (34) [→ некад даровито дете КОЈЕ ЈЕ ИМАЛО паметне очи и пуне усне] – (...) *леја жена у модром кујаћем косћиму, са савршеним, ујадрљиво исћуреним нојама* (66). [→ лепа жена (...) КОЈА ИМА савршене, упадрљиво истурене ноге].

Инструменталом карактеристичне појединости не мора да се обележава искључиво орган као део човековог тела.

„Инструменталом „карактеристичне појединости” обележава се, поред органа, и какав било други појам који није орган у буквалном смислу те речи, али који припада датоме лицу, које дато лице уз себе има, тако да присуство тога појма употпуњује претставу о датом лицу. Обично је у питању неки предмет који дотично лице има при себи, уз себе.” (Ивић 1954/2005²: 203)

У таквим примерима присутан је привидно социјативни однос.

(...) *високої младої човека у тесном, крайком и изјужаном кайути, са истіо іако тесним и смешно округлим шеширом на глави* (161) [→ високог младог човека (...) КОЈИ ИМА исто тако тесан и смешно округлао шешир на глави] – *То се већ није односило на младића са црним наочарима* (...) (163) [→ на младића КОЈИ ИМА црне наочаре] – *За њом је дошао стари кочијаш из суседства, увек кисео и намрљен, са уташеном циаретом* (...) (175) [→ стари кочијаш (...), КОЈИ ИМА/ДРЖИ уташену цигарету] – (...) *иду дути распуруени редови партизана са обореним пушкама* (184) [→ редови партизана КОЈИ ИМАЈУ/НОСЕ оборене пушке] – *Средином улице прође малобројна совјетска патрола у сивим шинџелима, са шлемовима на глави, или претрчавају ретки цивили* *црвеним и тробојним тракама на руци* (184). [→ малобројна совјетска патрола (...) КОЈА ИМА шлемове на глави, или претрчавају ретки цивили КОЈИ ИМАЈУ црвене и тробојне траке на руци] – *Жене, војска, цивили са пушкама и црвеним тракама око рукава* (209). [→ цивили КОЈИ ИМАЈУ пушке и црвене траке око рукава] – (...) *као старинска жена са шепелуком на глави* (...) (173) [→ старинска жена КОЈА ИМА тепелук на глави].

Инструменталом карактеристичне појединости може да се означава и појам који није физички део човековог тела, већ је реч о некој човековој особини која припада његовој личности:

А те две девојчице, са свима карактеристикама Каменковића расе (...) (18) [→ те две девојчице, КОЈЕ ИМАЈУ све карактеристике Каменковића расе] – *Само људи са ограниченим душевним видиком и великом моралном равнодушношћу* (...) (198) [→ људи КОЈИ ИМАЈУ ограничен душевни видик и велику моралну равнодушност] – (...) *размажен лейошан и нерадник, са мајчином дрскошћу, али са неком анималном равнодушношћу према свему и са мазном шромошћу у говору и понашању, а са лейошом коју је наследио бојзна од која* (32) [→ размажен лепотан и нерадник, КОЈИ ИМА мајчину дрскост, али КОЈИ ИМА неку анималну равнодушност према свему и КОЈИ ИМА мазну тромост у говору и понашању, а КОЈИ ИМА лепоту коју је наследио богзна од кога] – (...) *неки мршав рић куч, са чешким нагласком* (...) (54) [→ неки мршав рић купач, КОЈИ ИМА чешки нагласак] – (...) *између Мариие и дечака са неизвесним очинством* (41) [→ дечака КОЈИ ИМА неизвесно очинство / дечака ЧИЈЕ је очинство неизвесно].

При чему та особина може бити исказана и метафорички:

Ко не зна шај иши нашег човека силеције и паразита, са мргодном и достојанственом фасадом иза које се не крије ништа (55)?
 [→ тај тип нашег човека силеције и паразита, КОЈИ ИМА мргодну и достојанствену фасаду иза које се не крије ништа].

У неким примерима описаног модела могао би се уместо квалификативног инструментала употребити квалификативни генитив. Професорка Ивић главну разлику између квалификативног генитива и квалификативног инструментала види у томе што се квалификативни генитив

„јавља искључиво ако су појмови-органи у питању, мада и у таквим случајевима са извесном оградом. Употреба овог падежа ограничава се управо само на оне ситуације у којима се уз дати именички појам употребљава какав придев с атрибутомском функцијом којом се открива нека од особина лица о којем је реч. У осталим случајевима, ма се и радило о појму-органу, ако ближа одредба није придев него синтагма којом се открива само околност у којој се налази дати орган – квалификативни се генитив не може употребити (човек погнуте главе, али само човек с главом на јастуку).” (Ивић 1954/2005²: 204)

И. Антонић (према Ивић 1956) прецизира разлику у значењу квалификативног генитива и квалификативног инструментала:

„Разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. човек *СА сегом брагом* : човек *сеге браге*) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификативно одређује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује.” (Антонић 2005: 257)

Д. Црњак и К. Мирнић наглашавају да је квалификативни генитив углавном увек заменив инструменталом, који има ширу лепезу значења.

„Ова два падежа могу се међусобно замјењивати кад се карактеристична појединост схвати као пратилачки, тј. неодвојиви дио надређеног појма. Оваквим примјерима најчешће се изриче неодвојиви дио тијела или нека унутрашња карактерна црта.” (Црњак – Мирнић 2011: 489)

2.4.2. Инструментал ‘саставног дела’

Модел (а) N + C(A) ODet N_{instr} – инструментал с предлогом C(A) и обавезним детерминатором уз именицу. Овим типом квалификативног инструментала истиче се карактеристика саставног дела неког појма који

није човек. Компонента посесивности и овде је присутна, што се види када се реконструише дубинска структура синтагме, идентична као у претходним примерима.

Може бити реч о ентитету и карактеристици његовог саставног дела који заједно с њим чини целину. Нпр.

(...) *лејеза са сломљеним ребрима* (...) (12) [→ лепеза КОЈЕ ИМАЈУ сломљена ребра] – *Сиви немачки аутомобили са поломљеним тачковима и улубљеном каросеријом* (...) (213) [→ сиви немачки аутомобили КОЈИ ИМАЈУ поломљене тачкове и улубљену каросерију] – (...) *Сџанко је дао да се најрави лимена таблица од белог емаља са црним словима* (53) [→ лимена таблица од белог емаља КОЈА ИМА црна слова] – (...) *Њод осморицом веслача у белим мајицама са грбом на грудима* (67) [→ у белим мајицама КОЈЕ ИМАЈУ грб на грудима] – *Светли чамац са снажним мотором* лако је секао воду (...) (70) [→ светли чамац КОЈИ ИМА снажан мотор] – (...) *Ишчупан орах, са жилима окренутих увис* (177) [→ ишчупан орах КОЈИ ИМА жиле окренуте увис] – (...) *а башију је од улице делила ограда од решеткисте илежене жице на каменој подзиди, са железном капијом* (174) [→ ограда (...) КОЈА ИМА железну капију].

Именице које означавају просторе и њихове делове са специфичним карактеристикама, на пример:

(...) *она је у ствари била обична кућа на спрату са дрвеним балконом* (...) (173) [→ обична кућа на спрату КОЈА ИМА дрвени балкон] – (...) *господске виле, израђене од трапезеља на тласу, са раскошним вртovima у којима су биле уметнички уцртане стазе* (...) (71) [→ господске виле (...) КОЈЕ ИМАЈУ раскошне вртове у којима су биле уметнички уцртане стазе] – *Шупа са кровом од лима* била је порушена (...) (178) [→ шупа КОЈА ИМА кров од лима] – (...) *био је вагон платформе на крају* (161) [→ вагон треће класе (...), КОЈИ ИМА пространу отворену платформу на крају] – (...) *који су прошли тек ослобођеним улицама са траговима шестодневне борбе* (183). [→ тек ослобођеним улицама КОЈЕ СУ ИМАЛЕ трагове шестодневне борбе].

У инструментал саставног дела убрајамо и примере у којима је главни члан синтагме део човековог тела, а именицом у инструменталу која уз себе има одредбу истиче се његова специфичност, на пример:

Црне очи хладној сјаја, са ошћирим њоїледом и мало жућкасїом беоњачом (13). [→ црне очи хладног сјаја КОЈЕ ИМАЈУ оштар поглед и мало жућкасту беоњачу] – (...) *велике беле руке са црним њрсїима и њїроїаишїеним нокћима* (...) (187) [→ велике беле руке КОЈЕ ИМАЈУ црне прсте и упропаштене нокте] – (...) *велика усћа са њїридесетї и два вештачка зуба* (...) (30) [→ велика уста КОЈА ИМАЈУ тридесет и два вештачка зуба] – (...) *чудно лице са очима које се никад не смеју* (31). [→ чудно лице КОЈЕ ИМА ОЧИ које се никад не смеју] – (...) *јаке їлаве са необријаним широким лицем и веселим дрским очима* (52). [→ јаке главе КОЈА ИМА необријано широко лице и веселе дрске очи] – (...) *њене ноге као чудом носе оїромно њело са великим њојасевима сала* (180). [→ огромно тело КОЈЕ ИМА велике појасеве сала] – *И најїосле, круїне округле очи, са црвеном дужїцом* (...) (30). [→ крупне округле очи, КОЈЕ ИМАЈУ црвену дужицу] – (...) *и, нарочїїо, зеленкасїе очи са жућкасїим одблесцима* (...) (32) [→ зеленкасте очи КОЈЕ ИМАЈУ жућкасте одблеске] – (...) *и одмарала на сїолу своје мале руке са ѡраїовима рада* (74) [→ своје мале руке КОЈЕ ИМАЈУ трагове рада].

Синтагме чији главни члан представља одевни предмет:

(...) *у крућој кошуљи са високом країном* (...) (24) [→ у крутој кошуљи КОЈА ИМА високу крагну] – *Хаљина од „крем” свиле, њо їоследњој моди їїоїа времена, са ниским сїїруком* (...) (13) [→ хаљина (...) КОЈА ИМА низак струк].

Синтагме чији главни члан не спада ни у једну од досад набројаних категорија, а код којих је присутна компонента пропратне околности:

Усћалом, зар је мало било у ѡадаишњем Беоїраду оваких еїзисїенција без ѡравца и сїава у живоїу, без воље и снаје у себи, а са развијеним осећањем да їакав живоїї без реда и достојансїва не вреди да се живи (41)? [→ оваких егзистенција (...) КОЈЕ ПРИТОМ ИМАЈУ развијено осећање да такав живот вез реда и достојанства не вреди да се живи] – *Жарко је јака ѡприода, са живим осећањем сїварносїїи* (...) (211) [→ јака природа, КОЈА ПРИТОМ ИМА живо осећање стварности].

Модел (б) N + C(A) N_{instr} – инструментал с предлогом C(A) којим се именује „предмет који с другим неким предметом стоји у односу целине као његов саставни део” (Ивић 1954/2005²: 206). За разлику од претходног модела, у овом моделу није присутан обавезни детерминатор. Професорка Ивић за овај модел још каже да се

„откривањем саставног дела даје карактеристика основног појма. Овај је тип инструментала, дакле, по природи својој изразито одредбеног карактера – појам њиме обележен ближе одређује именицу са којом је успостављен однос целине.” (Ивић 1954/2005²: 206)

Реконструкција дубинске структуре са релативном клаузом и глаголом *има̄ӣи* могућа је у једном делу примера.

(...) *набави не ш̄ӣо њрӯџа с неколико удица* (...) (46) [→ нешто прута КОЈИ ИМАЈУ неколико удица] – У близини фабрике имали су *засебну кућу са баш̄ӣом* (...) (71) [→ засебну кућу КОЈА ИМА башту] – *То је била мала и с̄таровремска кућа са мансардом и великом баш̄ӣом* (...) (71) [→ мала и старовремска кућа КОЈА ИМА мансарду и велику башту] – *Каг њод наиђе џакав шле̄џ са кућницом* (...) (66) [→ такав шлеп КОЈИ ИМА кућицу]. *Саг с̄џоро мили обичан бео чамац са два џара весала* (...) (68) [→ обичан бео чамац КОЈИ ИМА два пара весала] – *Али на крају свакој зиданој мајацина имају њо два већа џрозора са с̄џаком* (...) (62) [→ по два већа прозора КОЈА ИМАЈУ стакло].

Тамо где то није могуће, успоставља се релативна клауза чији је антецедент главни члан синтагме, а релативизатор, који представља обавезни спацијални детерминатор за глагол *налазӣӣи се*, формализован је локативом, док инструментал из полазне структуре врши функцију граматичког субјекта у релативној клаузи:

Позади куће било је двориш̄џе са вишим и с̄џаријим воћкама, са дрвеном ш̄џом, кокошињцем, џолубињаком и кућницама за џӣџоме зечева, свиње и све мо̄џе домаће живоџиње (174) [→ двориште У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ више и старије воћке, дрвена шупа, кокошињац, голубињак и кућице (...)] – *На зиду од џраде, у дӯџом низу саксије са цвећем* (27) [→ саксије У КОЈИМА СЕ НАЛАЗИ цвеће] – *Еџо, џо зеленило ш̄џо се назире, џо је Калемеџдан са џерасама, обраслим џаџинама, с̄џазама* (189) [→ Калемегдан, НА КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ терасе, обрасле падине, стазе] – *Каг њод би* (...) *ӯледао Саву са аџама* (...) (73) [→ Саву, НА КОЈОЈ СЕ НАЛАЗЕ аде] – (...) *џоред ње балон са вином* (68) [→ балон У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗИ вино] – (...) *носеџи у једној руци кофер са џаздариџиним драџоценос̄џима* (...) (175) [→ кофер У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ газдариџине драџоцености] – *Те џри велике куће и џразни „џлацеви” са баракама* (...) (198) [→ празни „плацеви” НА КОЈИМА СЕ НАЛАЗЕ бараке] – (...) *и равној крова са џерасама* (203) [→ равног крова НА КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ терасе] – *Пред кућом је било девџџ мџџара баш̄џе са малим воћкама* (...) (174) [→ девет метара баште У КОЈОЈ СЕ НАЛАЗЕ мале воћке].

2.5. Именичка синтагма са падежним детерминатором у инструменталном инструменталу

2.5.1. Спроводнички инструментал

Модел (а) $N + \emptyset N_{Instr}$ – слободни инструментал уз именицу. Реч је о базично адвербној структури чија је објекатска допуна прелазног глагола главни члан синтагме реализоване на површинском нивоу, а именица у инструменталу његова друга рекцијска допуна. Њоме се означава средство којим се радња врши. С обзиром на изразито адвербни карактер спроводничког инструментала, не чуди што је у корпусу потврђен само један пример уз именицу:

Њеіови цр \bar{i} е ж и \bar{i} ушем и оловком били су \bar{i} озна \bar{i} и и ван кру \bar{i} а \bar{n} еіових школских дру \bar{i} ова (...) (34) [\rightarrow његови цртежи КОЈЕ ЈЕ ЦРТАО тушем и оловком].

2.6. Именичка синтагма са падежним детерминатором у социјативном инструменталу

2.6.1. Инструментал партнерства

Модел (а) $N + C(A) N_{Instr}$ – инструментал с предлогом C(A) уз именицу. Овај инструментал подразумева два или више учесника у радњи међу којима је успостављен однос партнерства. Именица на позицији управног члана синтагме има обележје непосредне социјативности. Иако именица није девербативна, у дубинској структури успоставља се реченица са одговарајућим глаголом у предикату:

(...) захваљујући добром и леіом дру \bar{i} ар с \bar{i} ву са \bar{i} ом девојком (...) (40) [\rightarrow захваљујући томе што СЕ добро и лепо ДРУЖИО са том девојком].

У другом примеру из корпуса именица је врло апстрактне семантике и неопходан је шири контекст како би се исправно интерпретирао инструментал који иде уз њу:

С \bar{i} вар са кочијашем је некако уређена и брзо заборављена (...) (20).

Именица *с \bar{i} вар* односи се на сукоб између жене и кочијаша. Именица *сукоб* је права девербативна именица, а интерпретација дубинске структуре у том случају била би \rightarrow *\bar{i} о ш \bar{i} о се жена сукобила са кочијашем некако је уређено и брзо заборављено.*

2.6.2. Инструментал целине

Модел (а) N + C(A) N_{Instr} – инструментал с предлогом C(A) уз именицу којом се означава одрасли представник живе врсте, а именицом у инструменталу именује се младунче исте врсте, тако да они заједно чине целину. У дубинској структури може да се успостави релативна клауза са глаголом *имати* у предикату чија је директна објекатска допуна именица која је на површинском нивоу у форми инструментала:

(...) *фотографија младе жене са децејом на крилу* (...) (61) [→ фотографија младе жене КОЈА ИМА дете на крилу].

3. Закључак

Главни циљеви рада били су утврдити преко ког својства у именичкој синтагми детерминатор у инструменталу ближе одређује именицу уз коју стоји, да ли се у дубинској структури налази предикација и које су њене одлике. Анализирано је 80 примера, у којима се инструментал јавља у експликативном, објекатском, спацијалном, квалификативном, инструменталном и социјативном значењу. Квалификативно значење инструментала далеко је најфреквентније – јавља се у 60 примера (75%) и то у два ужа семантичка типа: квалификативни инструментал карактеристичне појединости (33%) и квалификативни инструментал саставног дела (67%). Спацијални инструментал потврдило је 11 примера (13,75%). По фреквенцији су уследиле синтагме са експликативним и социјативним инструменталом са по 3 примера (3,75%). Синтагме с објекатским инструменталом илустровала су 2 примера (2,5%), а само 1 пример (1,25%) илустровао је именичку синтагму са инструменталним инструменталом.

У свим примерима успостављена је глаголска предикација у дубинској структури. У 75 примера (93,75%) реч је о релативној клаузи уведеној везником *који*. Реконструкција тог типа извршена је у примерима са објекатским, спацијалним, квалификативним, инструменталним и социјативним инструменталом целине. У именичким синтагама са експликативним инструменталом (3,75%) реконструисана је допунска клауза, док је у синтагама са социјативним инструменталом партнерства

(2,5%) у реконструисаној предикацији инструментал наступио као социјативна допуна глаголу који је у семантичкој вези са именицом на позицији главног члана синтагме у полазној конструкцији.

Главни закључци, дакле, јесу да детерминатор у инструменталу надређену именицу у именичкој синтагми најчешће детерминише преко неке особине – преко саставног дела или карактеристичне појединости – и да се у основи именичких синтагми с овим падежним обликом детерминатора налази реченична структура, најчешће релативна клауза. Будући да су ексцерпирани примери потврдили скроман број значења инструментала, наставићемо с прикупљањем грађе и анализом примера како бисмо даље проверавали добијене резултате, допуњавали их новим и употпуњавали коначне закључке.

ИЗВОР

Андрић, Иво (2011). *Београдске њриче*. Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2005). *Синџакса и семантика њадежа*. У: П. Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ. 119–301.
- Ивић, Милка (1954/2005²). *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*. Београд: Српска академија наука и уметности; Београдска књига; Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, Милка (1956). Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала. *Наш језик*, н.с. књ. 7, св. 7–10: 260–269.
- Мирнић, Кристина и Дијана Црњак (2011). Падежни неконгруентни атрибути у Андрићевом опусу из аустроугарског периода и њихови преводни еквиваленти на њемачки. Branko Тошовић (Hg./Ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz–Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz–Београдска књига. 483–505.
- Пипер, Предраг (2005). *Именски израз*. У: П. Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ. 33–119.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ.

- Поповић, Љубомир и Живојин Станојчић (1994/2005⁵). *Грамаџика српској језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1969/1979³). *Савремени српскохрватски језик. (Грамаџички системи и књижевнојезичка норма). II Синџакса*. Београд: Научна књига.

*

- Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković (1961). *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav (1987/2002²). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990/2009²). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pranjković, Ivo i Josip Silić (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Maja Stepanov

NOUN PHRASES WITH NOMINAL POSTMODIFIERS IN THE
INSTRUMENTAL CASE IN THE SHORT STORY COLLECTION
BELGRADE TALES BY IVO ANDRIĆ

SUMMARY

This work analyses noun phrases with nominal postmodifiers in the instrumental case of the extract taken from Ivo Andrić's short stories that are published in the collection *Belgrade Tales*. The focus is on the structural form of the postmodifier and its meaning which is achieved in a specific use. This analysis is based on the hypothesis that there is a predication in the in-depth structure of the noun phrase, so the reconstruction of the in-depth structure of the phrase is given with the aim to establish as precisely as possible the characteristics through which the nominal postmodifier determines a noun. Only phrases that have a primary, underived noun as their center are analyzed, possibly those phrases that have a deverbative noun as their center, whose degree of substantivisation is at a high level, is also analyzed. The main conclusion is that the instrumental case determines a superordinate noun most often through some features, as well as that in the in-depth structure of noun

phrases with nominal postmodifier in the instrumental case there is always a predication, usually a relative clause.

KEY WORDS: Serbian language, syntax and semantics, noun phrase, case, nominal postmodifier, instrumental.

Мср Маја Степанов
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
majastepanov17@gmail.com